

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2024

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

UDK: 304.44/316.42

TALABALARDA TAHLILIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

THE NECESSITY OF DEVELOPING ANALYTICAL THINKING IN STUDENTS

Ibroximov Farxodjon Anvarjon o'g'li
CHDPU katta o'qituvchisi
ORCID ID 0009-0000-8724-7054

Annotatsiya

Maqolada tafakkur, tahliliy tafakkur, mustaqil sog'lom dunyoqarash, falsafiy tahliliy fikrlash tushunchalari mazmuni va xususiyatlari hamda yoshlarga oid davlat siyosatining mazmunini ochib berishga harakat qilingan. Shuningdek, jahonda turli mavkuraviy tahdidlar, manipulyatsion dasturlar, inson ongi uchun kurash avj olgan XXI asr sharoitida jamiyat a'zolarida, birinchi navbatda talabalarda tafakkurni rivojlantirish, mustaqil sog'lom dunyoqarashni shakllantirish zaruriyati tahliliy bayon qilingan.

Аннотация

В статье была сделана попытка раскрыть содержание и особенности понятий мышление, аналитическое мышление, самостоятельное здоровое мировоззрение, философское аналитическое мышление, а также содержание государственной политики в этом отношении. Также аналитически сформулирована необходимость развития мышления, формирования самостоятельного здорового мировоззрения у членов общества, прежде всего у студентов, в условиях XXI века, когда в мире бушуют различные тематические угрозы, манипулятивные программы, борьба за человеческое сознание.

Abstract

The article tried to reveal the content and features of the concepts of thinking, analytical thinking, independent healthy worldview, philosophical analytical thinking and the content of state policy in this regard. Also, in the context of the 21st century, when the struggle for the human mind flared up in the world, various abstract threats, manipulative programs, the need to develop thinking in society members, primarily students, to form an independent healthy Worldview are analytically described.

Kalit so'zlar: tafakkur, analitik(tahliliy) tafakkur, sog'lom dunyoqarash, mustaqil falsafiy fikrlash xususiyatlari, ijtimoiy shaxs, yoshlarga oid davlat siyosati, "Kapalak effekti", kelajak kadrlaridan talab qilinadigan asosiy kompetensiyalar.

Ключевые слова: мышление, аналитическое(аналитическое) мышление, здоровое мировоззрение, особенности самостоятельного философского мышления, социальная личность, государственная политика в отношении молодежи, "эффект бабочки", основные компетенции, требуемые от будущих кадров.

Key words: thinking, analytical(analytical) thinking, healthy worldview, features of independent philosophical thinking, social personality, state policy on youth, "Butterfly Effect", basic competencies required from future personnel.

KIRISH

Tarixdan ma'lumki, insoniyat butun tarixi mobaynida atrof-olam, undagi o'zining o'rni, harakatlarining maqsadli va manfaatli, buguni va ertasi farovon bo'lishiga, tabiiy-ijtimoiy qonuniyatlar va ularning mohiyati haqida bilishga intilib kelgan. Ijtimoiy-tabiiy ehtiyoj natijasida fikrlash – tafakkur tarzi shakllanib uzluksiz rivojlanishda davom etadi. "Mafkuraviy poligonlar yadro poligonlaridanda xavfliroq tus olgan"[1] bir sharoitda insoniyat tafakkurini boshqarish uchun kurash jarayoni avjiga chiqmoqdaki, bunda tafakkur yuritishning so'g'lom ruhda bo'lishini ta'minlash har bir xalq uchun dolzarb masala hisoblanadi. Inson faoliyatining samaradorligi, umrining farovon va saodatli bo'lishi eng avvalo uning fikrlash tarziga, olamni va atrofidagi insonlarning xatti-harakatlarini munosib qabul qilishi bilan bog'liq. Negaki, fikr-o'ylarimiz so'zlarimizga, so'zlarimiz muomalamizga, muomalamiz xulq-atvorimizga, xulq-atvorimiz esa tadqirimizga aylanishi mumkin. Biz uchinchi RENESANNS davri poydevorini qurishni maqsad qilayotgan ekanmiz, buning uchun eng avvalo sog'lom fikrlash xususiyatlarini hayotimizga singdirishimiz, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini barchamiz munosib anglashimiz hamda bu jarayonlarda faol pozitsiya bilan ishtirok etishimiz talab etiladi. Xalqning amalga oshirilayotgan islohotlarda birdamligi, tom ma'nodagi ijtimoiy shaxs sifatida yondashuvi islohotdan ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlovchi asosiy mezon hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tafakkur – faqat insongagina xos bo'lgan va ayni damda uning insoniylik xususiyatlarini belgilab turuvchi ongli tarzda fikr yuritish jarayoni hisoblanadi. Adabiyotlarda “tafakkur” tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: “Tafakkur (ar. – fikrlash, aqliy bilish) – predmet va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o'rtasida ichki, zaruriy aloqalar, qonuniy bog'lanishlarni aks etadigan bilishning ratsional bosqichi”[2]. Tafakkur ko'plab fan sohalari (falsafa, mantiq, jamiyatshunoslik, fiziologiya, kibernetika, biologiya va boshqalar)ning tadqiqot ob'yekti hisoblanganligi bois ham har bir mutaffakkir o'z izlanishlari davomida sog'lom jamiyatni qaror toptirishda xalq tafakkurini yuksaltirish, insonlarni sog'lom fikrlash ko'nikmalariga ega qilib tarbiyalash masalalariga alohida to'xtalib o'tgan. Xususan, Arastu yoshlarda sog'lom fikrlash tarzini shakllantirish va shu asosda qurilgan oilaviy va ijtimoiy tarbiyani davlat tuzumini mustahkamlash vositasi, deb hisoblagan.[3] Suqrotning “O'z-o'zingni anglagin va bilgin” degan xitobidan ham tafakkur va uni yuksaltirish zarurati nazarda tutilgan.

Adabiyotshunos olim N.Komilovning “Tafakkur karvonlari” asari bilan Sharq tafakkur tarzining katta tarixga ega ekanligini chuqur falsafiy tahlillar asosida yoritib bergan. Abu Nasr Forobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida inson tafakkuri haqida fikr yuritarkan: “Modomiki, u o'z zotidan fikr qilishga qodir bo'la olar ekan, u oqil bo'la oladi. Natijada uning zoti aqlga erishsa, u holda u fe'li bilan aqlga ega bo'ladi. Balki u aql bo'la oladi, u o'z zoti bilan fikr qiladigan, oqil bo'la oladi. Zotning o'zi ham aqlga erishdimi, demak, uning o'zi ham aqlga erisha oladi”, degan fikr orqali aql va intellektning o'zaro uyg'un hamda farqli jihatlarini tahlil etgan.[4]

M.B.Gamezo “Tafakkur voqelikning umumlashgan holda va so'z hamda o'tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi” ekanligini bayon qiladi. U tafakkurning umumlashgan, so'z vositasida va vositali atrof-muhit hodisalarini aks ettira olishini

ta'kidlaydi[5]. M.Jeymsning fikricha, sog'lom tafakkurning asosida real voqelikni tushunish qobiliyatining anglanishi yotadi. O'z-o'zini anglagan shaxs o'zining ichki olami, tasavvurlarini to'g'ri fahmlaydi, undan qo'rqmaydi va munosib bayon eta oladi. O.Musurmonova, M.Quronov, U.Mahkamov, Sh.Mardonov, N.Egamberdiyeva, Sh.Shodmonova, Sh.Sharipov, O.Jamoldinova, I.Isayevlarning tadqiqot ishlarida tafakkurning falsafiy, psixologik va pedagogik jihatlarini, to'siq bo'layotgan omillar va ularni bartaraf etish masalalari o'rganilgan.

Maqolani tayyorlashda tarixiylik va mantiqiylik tamoyillaridan; qiyosiy tahlil, analiz va sintez, umumlashtirish, dialektik metodlaridan foydalanilgan.

OLINGAN NATIJALAR VA MUHOKAMA

Butun insoniyatni to'g'ri yo'lga boshlash, insonlarda sog'lom tafakkur yuritish ko'nikmalarini shakllantirish falsafa fanining maqsad va vazifalari asosini tashkil etadi. Falsafiy tafakkur yurita olish ko'nikmasini oshirish aynan analitik tafakkurni anglatadi. Analitik(tahliliy) tafakkur insonlarning voqea va hodisalarga tanqidiy va tahliliy(har bir ta'sir etuvchi omil va tarkibiy qismni atroflicha o'rganish, inobatga olish) munosabatida namoyon bo'ladi. Buning uchun esa albatta tafakkurning mustaqilligi talab qilinadi. Tafakkur mustaqilligining tanqidiyligi esa mustaqil fikrlovchini voqea-hodisalarga munosabati, uning xususiyatlari, muhim-nomuhim jihatlarini ajrata bilishida seziladi. Mustaqil tafakkurga ega bo'lmagan kishilar tayyor qarashlar asiriga aylanadi va ularda tafakkurning o'sishi o'zining tabiiy darajasidan orqada qoladi. Tafakkur qaramligi, qulligi jamiyat rivojiga, millat taraqqiyotiga to'siq bo'ladi. Tafakkur o'zgarmasa turmush ham o'zgarmaydi. Shuning uchun ham fikrning mustaqilligi uning sermahsulligi, samaradorligini ta'minlaydi. Qay bir inson tomonidan muayyan vaqt ichida ma'lum soha uchun qimmatli va yangi fikrlar, g'oyalar, tavsiyalar yaratilgan, nazariy va amaliy vazifalar hal qilingan bo'lsa, bunday kishining tafakkuri sermahsul, samarali sanaladi. Demak, muayyan vaqt oralig'ida mustaqil ravishda bajarilgan ish ko'lami va sifati (tafakkurining kengligi, chuqurligi, tanqidiyligi asosida) tafakkur mustaqilligining o'lchovi bo'lib xizmat qiladi. Zero, tafakkur mustaqilligiga erishish, ya'ni mustaqil fikr va sog'lom dunyoqarash sohiblarini tarbiyalash bugungi taraqqiyotning muhim ma'naviy omillaridan biri hisoblanadi. Analitik tafakkur egasi har qanday masalaning asl mohiyatini anglash, uning sabab-oqibatlarini tushunish, kerakli qarorga kela bilish qobiliyatiga ega bo'ladi.[6] Ana shu xususiyat bugungi turli manipulyatsion jarayonlar geosiyosiy maqsadlar bilan birga uyg'unlashib yangidan yangi ko'rinishlar kasb etayotgan davrda ayniqsa zarurdir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning tag zahirida insonlarda, ayniqsa yoshlarda dunyoqarashni, fikrlash va ishlashga yangicha-munosib yondashuvni shakllantirish masalalari yotadi. “Yangi O‘zbekiston – 2030” strategiyasidagi 100 maqsadning 44 tasi bevosita o‘ylash, fikrlash hosilasi bo‘lgan inson salohiyatini yuksaltirishga qaratilgandir. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev Yangi O‘zbekistonni barpo etish, o‘zgarishlarni ro‘yobga chiqarish dastavval insonning o‘ziga bog‘liq va undan boshlanadi, deb ta’kidlashlarida ham ana shunday ma’no mujassamdir.

Mamlakat miqyosida belgilangan chora-tadbirlar har bir sohasining har bir jihatiga alohida e’tibor qaratish, bunda turli fan va sohalar sinergiyasidan foydalanish bir qarashda katta ta’sirga ega bo‘lmagandek ko‘rinishi mumkin. Lekin aynan ana jihatlarining samarali bo‘lishligi jamiyat miqyosidagi masalalarning samarali va hal qiluvchi yechimi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu holatni “Kapalak effekti” nazariyasi orqali to‘la tushunish mumkin bo‘ladi. Mamlakatimizda aynan ilmiy va pedagogik faoliyatda fanlararo yondashuv masalalari va istiqbollarini M.N.Abdullayeva, G.G.G‘affarova, G.O.Jalalovlar tadqiqotlarida fanlararo yondashuv masalasiga “Kapalak effekti” tarzida baho berishgan. Chindan ham bir qarashda bu masalalar arziyas, kichik bo‘lib tuyulsada, sekin asta katta natijalarga turtki bo‘lishi, ulkan muvaffaqiyatlar olib kelishi aniq. “Fanlararo yondashuv, turli sohaviy bilimlardagi aloqadorlik bir obyektini turli nuqtai nazardan tekshirish zarurati tug‘ilganda yuzaga keladi”[7]

Tarix saboqlariga nazar tashlar ekanmiz, bundan bir asr avval yashab ijod etgan ma’rifatparvar bobomiz Abdurauf fitratning “Oila yoki oilani boshqarish tartiblari” nomli asarida keltirilgan ijtimoiy “kichik” masalalar va ularga e’tiborsizlikning oqibatini eslab o‘tish joiz. Sovet davrida ilk bor professorlikka loyiq ko‘rilgan va keyinchalik 1938-yilgi qatag‘on jarayonlarida qatl etilgan ma’rifatparvar inson o‘z asarida quyidagilarni tilga olgan edi: “Tarbiya masalasiga millatga buyuk foyda keltiradigan soha sifatida qaramoq lozim...”, “Oiladagi oddiy mojaro va harakatlar bilan o‘ralashmay, bolalarning aqliy ya’ni fikriy tarbiyasi millatning niyati bilan uyg‘un bo‘lishi lozim”[8] Shu bilan birga jamiyatdagi turli urf-odatlar, keraksiz masalalarga haddan ziyod sarf-xarajatlari va aslida insoniy saodat uchun o‘ta muhim masalalarga e’tiborning susayib ketganligidan kuyinib yozadi. “Isrof” tushunchasining mazmunini va uni bartaraf etish choralari ko‘rilmasligidan achinadi. Ana shunday ijtimoiy “kichik” sanalgan illatlarning oqibati sifatida yosh avlod – kelajak egalari mute, shijoatsiz va eng achinarlisi ilmsiz holda voyaga yetishi natijasida millatning qadri yerga urilishiga ham o‘zimiz zamin yaratdik.

Ana shu tarixiy saboqlarni anglash va munosib xulosa qilishimiz, sodda qilib aytganda, tarixiy xatolarni qayta takrorlamasligimiz uchun ham tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishimiz talab qilinadi. Falsafiy fikrlashning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatishimiz mumkin:

- tanqidiylik. Falsafiy fikrlash tanqidiy yondashuvni talab qiladi, ya’ni har qanday fikr va qarashlarni chuqur tahlil qilish va aniq asoslash lozim. Bu fikrlarni shubha ostiga olish va ular ustida mulohaza yuritishni o‘z ichiga oladi. “Shubha – deydi, Imom G‘azzoliy – haqiqatga olib boruvchi yo‘ldir. Kim shubhalanmas ekan, hech narsani ko‘ra olmaydi. Ko‘rishdan mahrum odam esa tushunolmaydi. Tushunishdan mahrum kimsa misoli so‘qir kabi yo‘ldan adashadi”.

- mantiqiylik ya’ni fikrlar o‘rtasida izchil bog‘lanish bo‘lishi zarur. Falsafiy fikrlashda har bir qarash ilmiy asoslangan va mantiqiy zanjir bilan mustahkamlangan bo‘lishi kerak;

- haqiqatni izlash – Arastuning fikricha, falsafaning maqsadi haqiqatni topishga intilishdir. Bu jarayonda mavjud bilim va nazariyalar tajribadan o‘tkaziladi;

- abstraktsiyaga moyillik – falsafiy fikrlash aniq va konkret masalalardan chiqib, umumiy tushunchalar, prinsiplarga o‘tishga harakat qiladi. Masalan, “hayotning ma’nosi”, “burch va vijdon” kabi mavzular.

- universal yondashuv – falsafiy fikrlar ko‘pincha biror konkret hodisa yoki muammadan umumiy qonuniyatlarni topishga harakat qiladi va barcha insoniyatga tegishli savollarga javob izlaydi.

- turli nuqtai nazarlarni hisobga olish – falsafiy fikrlash turli qarashlar, madaniyatlar va mafkuralarni ko‘rib chiqishni talab qiladi. Bu keng qamrovli yondashuvni oshiradi;

- o‘z-o‘zini anglash – falsafiy fikrlash o‘z-o‘zini tahlil qilish, inson o‘z fikrlarini, e’tiqodlarini va his-tuyg‘ularini tushunishga intiladi.

- savollarni to'g'ri qo'yish va unga javob izlash – falsafiy fikrlash doimiy savol berish va ularga javob izlash orqali rivojlanadi. Masalan, "Insonning burchi nima?", "Vijdon nima uchun kerak?" kabi savollar.

- cheksizlik va chuqurlik – falsafiy fikrlar ko'pincha cheksiz mavzularni qamrab oladi va har doim yanada chuqurroq ma'nolarni izlashga harakat qiladi. Bu bilan tafakkurning chegarasi yo'qligini, fikrlashdan to'xtamaslik lozimligini anglatadi. Bu xususiyatlar falsafiy fikrlashni boshqa turdagi fikrlashlardan ajratib turadi va insonning hayotga, mavjudotga, o'ziga nisbatan ongli yondashuvini shakllantiradi.

Ilm-fan taraqqiyoti, sun'iy intellekt yutuqlarining hayotning barcha sohalariga jadallik bilan kirib borishi XXI asr insonlaridan kasb va unga axloqiy munosabatda yangicha yondashuv va kasbiy talablarni shakllantirmoqda. Ana shu jarayonlar pirovard natijasida "kelajak kasblari" iborasi shakllanmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotda fan yutuqlari kasblar tarkibida ham muayyan o'zgarishlarni sodir bo'lishiga va shuning barobarida yangi kompetensiyaviy talablarni qo'yilishiga zamin hozirlamoqda. Kelajak kadrlaridan talab qilinadigan asosiy kompetensiyalarga quyidagilarni kiritishni faraz qilish mumkin:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy hayot o'zgarishlariga moslashuvchanlik va tayyorgarlik – yangi texnologiyalar va sharoitlarga tez moslashish;

2. Raqamli savodxonlik – IT bilimlari, ma'lumotlarni boshqarish va tizimli-tahlil qila olish;

3. Tanqidiy, kreativ va sog'lom fikrlash – turli murakkab vaziyatlarda nafaqat ana shu vaziyatning o'zi uchun, qolaversa butun ijtimoiy hayot barcha sohalar uchun samarali yechim topish;

4. Ijodkorlik – yangi g'oyalarni yaratish va innovatsiyalarni qo'llash;

5. Hamkorlik va kommunikatsiya – jamoada ishlash va samarali muloqot qilish;

6. Madaniy va ijtimoiy ong – xilma-xillikka hurmat va global miqyosda fikrlash;

7. Emotsional intellekt (EQ) – his-tuyg'ularni boshqarish va boshqalarni tushunish;

8. Tashabbuskorlik va o'zini boshqarish – o'z maqsadlarini belgilash va ularga erishish;

9. Jamoada ishlash qobiliyati – samarali hamkorlik va kommunikatsiya;

10. Madaniy diversifikatsiyani tushunish – turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda samarali faoliyat yuritish;

8. Doimiy o'rganish qobiliyati – o'zining hayoti va ish-faoliyatiga aloqador sohada asosan, qolaversa barcha ijtimoiy sohaga oid zaruriy yangi bilim va ko'nikmalarni tez o'zlashtirish va boshqalar.

XULOSA

Biz jahon hamjamiyatida o'z o'rnimiz va so'zimizga, mustahkam va barqaror taraqqiyot asoslariga ega Yangi O'zbekistonni barpo etishni maqsad qilar ekanmiz, bu borada barcha islohotlarimizning ma'naviy tomonlariga, xalqimizning ilmiy-ma'rifiy yuksalishiga, yoshlarimizning sog'lom dunyoqarashga ega bo'lishlari uchun bir tan-u bir jon bo'lib harakat qilmog'imiz lozim. Talabalarda ular qaysi soha mutaxassisligidan qat'iy nazar tom ma'noda haqiqiy insoniy fazilatlarini tarbiyalashimiz, ijtimoiy shaxs sifatlarini kamol toptirishimiz har bir jamiyat a'zosining, birinchi navbatda ziyolilarning burchidir.

ADBIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I. A. Milliy istiqlol mafkurasi-xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. "Fidokor" gazetasi muxbiri savollariga javoblar-T; "O'zbekiston", 2000 yil, 40-bet.
2. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at. Ikkinchi nashr. –Toshkent: "Sharq". 2000. 144 b.
3. [O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
4. Abu Nasr Farobiy. "Fozil odamlar shahri". – Toshkent: "Xalq merosi", 1993. –159
5. Ivanov P.I. Umumiy psixologiya: Darslik, O'zROO'MTV. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008-y. – B. 214, 20-b.
6. G.M. Mirzaaxmedova. Bo'lajak tarix o'qituvchilarida analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi // pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Farg'ona – 2024.11-bet.
7. M.H.Abdullaeva, G.F.Faqqarova, G.O.Jalalova. fanlararo endashuvning murakkab tizimlarini tadqiq etishdagi imkoniyat va istiqbolllari. Monografiya. Toshkent. "NOШИР" 2020. 5-6et. (184 b)
8. A.Fitrat. Oila yoki oilani boshqarish tartiblari. "Cho'lpon" NMIU. – T: 2013. 5-b
9. F.A. Ibroximov. Yangi O'zbekiston jamiyatida huquqshunos-pedagog kadrlarga bo'lgan kompetensiyaviy talablar. Educational Research in Universal Sciences, 2023
10. Ibroximov Farxodjon Anvarjon o'g'li. Yoshlar huquqiy madaniyatini oshirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning samaradorligi. NamDU Ilmiy Axborotnomasi. 2024/1. 788-794 pp.